

Marek Gosztyła, Monika Sokołowska

Preliminarium do badań nad typologią kamienicy jarosławskiej

Preliminaries to the research on typology of tenement houses in Jarosław

1. Wstęp

Wielowiekowa tradycja budowlano-architektoniczna wykształciła szereg prostych i rozwiniętych układów budynków mieszkalnych, ukształtowanych przez różnorodne czynniki – charakterystyczne dla kulturowych wzorców występujących na analizowanym obszarze, jak również czynniki przyrodnicze czy klimatyczne, odciskające trwałe piętno na funkcji i formie budynku.

Praktycznie każdy region Polski czy też Europy charakteryzuje się indywidualnym doświadczeniem w formowaniu budownictwa mieszkalnego, tworzonym przez kolejne transformacje wzorców przekazywanych z pokolenia na pokolenie, adekwatnych do aktualnych potrzeb ludzi. Szczególnie widoczny rozwój myśli architektoniczno-budowlanej przedstawiają kamienice mieszczańskie, stanowiące integralną część historycznej struktury każdego większego siedliska ludzkiego.

Na kanwie takich przemian formowały się najróżniejsze typy zabudowy mieszczańskiej w historycznych centrach miast i miasteczek – również kamienica wiatowa¹ o unikalnym układzie funkcjonalnym, zwana również jarosławską, będąca przedmiotem badań niniejszego preliminarium.

2. Stan badań

Problematyka zabytkowego Starego Miasta Jarosławia była poruszana do tej pory wielokrotnie, aczkolwiek do dnia dzisiejszego Jarosław nie posiada opracowania, które obejmowałoby swoim zakresem całość obszernej tematyki i mogłoby nosić miano monografii.

1. Introduction

The long-standing tradition in building and architecture formed a series of simple and developed layouts of dwelling houses influenced by various factors characteristic for the cultural models occurring in the analysed area, as well as climatic and natural factors which also make a lasting impact on the function and form of a building.

Practically every region of Poland or Europe is characterised by individual experience in shaping residential buildings created by subsequent adaptations of models, passed on from generation to generation, to current needs of people. The development of architectonic and building concept is particularly visible in bourgeois tenement houses, which constituted an integral part of the historic structure of every large human settlement.

On the basis of such transformations, various types of bourgeois buildings were formed in historic centres of cities and towns – including the tenements with inner courtyards and a unique functional layout, also called the Jarosław tenement, which is the subject of these preliminaries.

2. State of research

The issue of the Old Town in Jarosław has been addressed many times, but to this day no study of Jarosław exists which would encompass such a wide subject and could be called a monograph.

When dealing with the topic of Jarosław tenement houses, one must go back to the very beginning of the town's existence, and therefore to the archaeological excavations conducted there. The

Zajmując się tematyką kamienic jarosławskich trzeba cofnąć się do początków istnienia miasta, a co za tym idzie, do przeprowadzonych badań archeologicznych. Historia osadnictwa na terenie dzisiejszego zespołu staromiejskiego wyraźnie rzutowała na zmieniającą się strukturę miejską, warunkując późniejszy kierunek jej rozwoju. Na temat przeszłości archeologicznej pisał wielokrotnie Antoni Kunysz w artykułach publikowanych w rocznikach Stowarzyszenia Miłośników Miasta Jarosławia². Analizuje on poszczególne etapy rozwoju miasta, nakreśla schemat narastania jego tkanki, wyjaśnia miejsce ulokowania rynku.

Pierwszym zbiorczym opracowaniem dotyczącym miasta zajął się ks. Feliks Siarczyński³. Pochodząca z początku XIX wieku publikacja traktuje o historii Jarosławia. Autor stara się przybliżyć fakty, cytuje fragmenty źródeł pisanych, podejmuje próbę korekty pewnych utartych historycznych konwenansów. Z pietyzmem analizuje koleje losów miasta, występujących właścicieli, chronologicznie nadawane przywileje, następujące po sobie klęski żywiołowe. Z uwagi na status własnej osoby szczególną uwagą obdarza historię parafii jarosławskiej. Chociaż opracowanie nie dotyczy bezpośrednio kamienic dzielnicy staromiejskiej, autor „przemycia” w tekście pewne dane konieczne do późniejszej analizy kamienic i układu urbanistycznego.

Kolejnej porcji informacji dostarcza opracowanie Jana Sasa Zubrzyckiego z roku 1903⁴, aczkolwiek jak autor sam przyznaje, w dużej mierze opiera się na informacjach pochodzących z książki ks. Siarczyńskiego. Zubrzycki przytacza historię wcześniejszych publikacji dotyczących Jarosławia, w szczególności dotyczących kamienic, m.in. notkę M. Potockiego w *Mittheilungen zur Erhaltung der Baudenkmale* dotyczącą rzeźby z jednego z domów świeckich czy referat W. Łuszczkiewicza w „Sprawozdaniach Komisji Historii Sztuki”⁵ z 1888 roku, w którym opisuje on zabudowę rynkową. Z racji zawodu autor skupia się na architekturze i urbanistyce oraz ich zasadniczych wyznacznikach, dlatego pod tym względem jest to istotne opracowanie z punktu widzenia problematyki jarosławskiej kamienicy mieszczańskiej. Przeprowadza pierwszą analizę rynku i kamienic z podcieniami, opisuje dokładnie charakterystykę wiaty, skupiając się na analizie architektoniczno-funkcjonalnej. Zwraca uwagę na detale architektoniczne, którym poświęca sporą część publikacji. Przykłada wagę do własnoręcznego zilustrowania najważniejszych szczegółów architektonicznych oraz rzutów kamienic.

W roku 1934 zostają wydane szkice do dziejów Jarosławia⁶ autorstwa Andrzeja Wondasia, przedstawiające historię najnowszą od roku 1773. Obejmują swoim zakresem najróżniejszą tematykę hi-

story of settlement in the area of the present-day old town complex has clearly affected the changing urban structure, conditioning its further development. Its archaeological past has been described many times by Antoni Kunysz in his articles published in the yearbooks of the Stowarzyszenie Miłośników Miasta Jarosławia (Association of Enthusiasts of Jarosław). He analysed particular stages of the town development, sketched the outline of its growth and explained the location of the market place.

The first collective study of the town was written by Reverend Feliks Siarczyński whose work, published at the beginning of the 19th century, deals with the history of Jarosław. The author tried to present the facts, quoted excerpts from written records and attempted to correct certain widely-held historic conventions. He carefully analysed the fate of the town, the subsequent owners, chronologically granted privileges and the occurring natural disasters. Because of his personal status, he paid particular attention to the history of Jarosław parish. Although the study did not directly refer to the tenement houses of the old town district, the author ‘smuggled’ certain data in his text, which appeared essential for later analysis of the tenement houses and the urban layout.

More information was provided in the work by Jan Sas Zubrzycki from 1903, although the author himself admitted that he had based it to a great extent on the information from the book by Father Siarczyński. Zubrzycki quoted the history of the earlier publications concerning Jarosław, particularly those referring to tenement houses, among them a note by M. Potocki from *Mittheilungen zur Erhaltung der Baudenkmale* concerning the sculpting of one of the lay houses or a report by W. Łuszczkiewicz, in which he described market buildings, published in *Sprawozdania Komisji Historii Sztuki* (Reports of the Art History Commission) in 1888. Because of his profession, the author focused on architecture and urban planning and their basic indicators, which makes his work a significant contribution on the subject of Jarosław bourgeois tenement houses. He conducted the first analysis of the market square and the arcaded tenement houses, described in detail the characteristics of the inner courtyard concentrating on the architectonic and functional analysis. He also paid attention to architectonic detail to which a great part of the book was devoted. The author himself illustrated the most important architectonic details and tenement house projections.

Sketches on the history of Jarosław presenting its recent history since 1773, written by Andrzej Wondaś, were published in 1934. They encompassed various historical subjects concerning the

storyczną dotyczącą miasta, lecz z tekstu można wyodrębnić tylko kilka ważnych informacji dotyczących architektury rynkowej, w tym kamienic.

Szczególne miejsce w badaniach dotyczących miasta i również kamienic zajmuje działalność naukowa Kazimierza Gottfrieda, który interesuje się praktycznie każdym aspektem historii miasta. W pracy *Jarosław w XVIII wieku*, która ukazała się nakładem Muzeum Miejskiego w Jarosławiu w 1937 roku, autor omówił dzieje wzgórza św. Mikołaja przyjmowanego jako miejsce pierwszej lokacji miasta. Kolejną pozycją tego autora wydaną w 1959 roku jest *Jarosław i okolice*, gdzie przeszłość Jarosławia podana została w oparciu o ówczesne badania. Jego merytoryczne opracowania i publikacje są źródłem cennych wskazówek do dalszych badań nad zagadnieniem kamienicy jarosławskiej⁷.

Od roku 1945 zainteresowanie badaniami nad historią miasta wzrasta dzięki pojawiającym się od tego okresu w sposób cykliczny opracowaniom pod godłem „Rocznika Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia”. Nie wszystkie zawarte w poszczególnych tomach artykuły w sposób bezpośredni dotyczą tematyki budownictwa mieszczańskiego, ale większość zawiera cenne informacje niezbędne przy kompleksowym rozpatrywaniu genezy kamienicy jarosławskiej.

Ścisłe nawiązującym do tematyki zabudowy mieszczańskiej jest artykuł Wawrzyńca Dayczaka⁸

Ryc. 1. Wiata kamienicy jarosławskiej – Kamienica Radzikowska
Fig. 1. Inner courtyard of a tenement house in Jarosław – Radzikowski house

town, but only few relevant pieces of information referring to market buildings and tenement houses could be found there.

A particular place in the research concerning the town and the tenement houses is reserved for the scientific activity of Kazimierz Gottfried who was interested in practically every aspect of the town history. In his work on Jarosław in the 18th century, which was published by the Town Museum of Jarosław in 1937, the author described the history of the hill of St. Nicholas – allegedly the original location site of the town. The next book by the same author, published in 1959, was ‘Jarosław and its surroundings’ in which the past of the town was presented on the basis of contemporary research. His factual studies and publications have been a source of valuable tips for further research on the subject of the Jarosław tenement house.

After 1945, the interest in the research on the town history increased owing to the studies signed by Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia (The Annals of the Association of Enthusiasts of Jarosław), which started to appear on a regular basis. Not all the articles included in particular volumes referred directly to the subject of bourgeois houses, but the majority included valuable information indispensable for discussing the complex origins of the Jarosław tenement house.

The article by Wawrzyńca Dayczak concerning the arcaded houses in Jarosław, published in ‘The Annals of the Association of Enthusiasts of Jarosław’ series in 1945, referred directly to bourgeois residences. The author attempted to outline the lineage of the arcaded tenement, analysed its evolving form and function from the wooden buildings to the masonry ones, and pointed out inspirations for contemporary builders. Neither did

Ryc. 2. Widok na pierzeję północno-zachodnią Rynku
Fig. 2. View onto the north – western frontage of the Market Square

na temat domów podcieniowych w Jarosławiu, opublikowany w opracowaniu z cyklu „Rocznika Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia” w roku 1945. Autor podejmuje się próby nakreślenia rodowodu kamienicy podcieniowej, analizuje ewolucję funkcji i formy od budynków drewnianych do murowanych, wskazuje na inspiracje dla ówczesnych budowniczych. Nie pomija też aspektów wyposażenia technicznego i jego wpływu na formę obiektów.

Można powiedzieć, że największy okres zainteresowania problematyką kamienicy wiatowej przypada na połowę XX wieku. Od lat 50. obserwuje się wzrost liczby publikacji dotyczących kamienicy mieszczańskiej.

Autorką, która podejmuje się zebrać publikacje dotyczące kamienicy jarosławskiej, jest Maria Dayczak-Domanasiewicz. W swojej pracy⁹ z roku 1956 przedstawia najpełniejszy stan badań z tego okresu, a także przytacza przestudiowaną literaturę przedmiotu – w latach 50. pojawiają się wzmianki w prasie konserwatorskiej („Ochrona Zabytków” z roku 1948, t. I, a także artykuł w czasopiśmie „Miasto” z 1951 r., t. II, J. Ofgin). O jarosławskich kamienicach wzmiankuje również w swojej książce Vogtman¹⁰.

Przeprowadzone przez Marię Dayczak-Domanasiewicz studia należy wyróżnić na osobnym miejscu, ponieważ jej praca naukowa do tej pory najgruntowniej obejmuje problematykę kamienicy jarosławskiej i to ona ujmuje w swojej pracy¹¹ z roku 1956 najpełniejszy stan wiedzy z tego okresu. Nakreśla zarys badań, bazując na literaturze źródłowej, a także, co najważniejsze, podejmuje się pierwszej klasyfikacji kamienic jarosławskich. Wyróżnia ona trzy typy kamienic w Jarosławiu: domy handlowe zamożnego kupiectwa, domy patrycjuszowskie oraz domy pospółstwa. Porusza również zagadnienia istnienia podcieni niektórych kamienic, zajmuje się także jedną z największych ciekawostek jarosławskiego rynku, czyli trzykondygnacyjnymi piwnicami pod niektórymi budynkami. Sporo miejsca poświęca również tematyce detali elewacji oraz wnętrza.

Nie sposób pominąć wkładu Pracowni Konserwacji Zabytków, których opracowania historyczno-architektoniczno-urbanistyczne stanowią podstawę merytoryczną dzisiejszych badań i rozważań naukowych. Dzięki działalności PP PKZ badacze mogą dzisiaj dysponować kompleksowymi opracowaniami poszczególnych kamienic, a także opracowaniami szerzej ujmującymi temat – studiami dotyczącymi całych ulic. Na szczególną uwagę zasługuje studium historyczno-urbanistyczne z roku 1954¹² (M. Borowiejska-Birkenmajerowa, K. Gottfried, T. Zagrodzki), obejmujące swym zakresem cały obszar Jarosławia.

he ignore the technical equipment and its influence on the form of the buildings.

It could be said that the mid-20th century was the heyday of interest in the issue of the tenement house with the inner courtyard. Since the 1950s, the number of publications concerning bourgeois tenement houses has been steadily increasing.

The author who undertook the onerous task of collecting publications concerning the Jarosław tenement house was Maria Dayczak – Domanasiewicz. In her work from 1956, she presented the most complete results of the research from that period, and quoted the literature of the subject she had perused – in the 1950 there were mentions in conservation press (*Ochrona Zabytków* from 1948, vol. I), and an article published in the periodical *Miasto* from 1951, vol. II (J. Ofgin). Jarosław tenement houses were also mentioned by Vogtman in his book.

The studies conducted by Maria Dayczak – Domanasiewicz must be mentioned separately, since her scientific work has most fully covered the issue of Jarosław tenement houses, and she presented the most complete state of knowledge from that period in her work published in 1956. She sketched the outline of research basing on source literature and, what is more important, she undertook the task of the first classification of Jarosław tenement houses. She distinguished three types of tenement houses in Jarosław: houses of rich merchants, patrician houses and houses of commoners. She also discussed the issue of arcades in some tenement houses, as well as one of the most fascinating curiosities of Jarosław market square – the three-storey cellars preserved under some buildings. She devoted much room to the matter of elevation details and interiors, as well.

The contribution of Pracownia Konserwacji Zabytków, whose historical, architectonic and urban planning studies constitute the factual basis for current research and scientific considerations, cannot be ignored. Thanks to the activities of PP PKZ, scientists today have comprehensive monographs of particular tenement houses at their disposal, as well as studies presenting a wider outlook on the subject – studies concerning whole streets. A historic and urban planning study from 1954, which encompassed the whole area of Jarosław, deserves particular attention (M. Borowiejska-Birkenmajerowa, K. Gottfried, and T. Zagrodzki).

The task of making an inventory of the old town had several stages, even as early as during the interwar period, when the group of Professor Osinski students took first measurements; then in 1951, the measurements were taken again by the students from the Building School in Jarosław, and finally by PKZ. It can be seen that the 1950s were the time of inten-

Ryc. 3. Widok ul. Sobieskiego z lotu ptaka • Fig. 3. Bird's eye view of Sobieski Street

Ryc. 4. Widok kamienic podcieniowych oraz ul. Sobieskiego • Fig. 4. View of arcaded tenement houses and Sobieski Street

Ryc. 5. Widok pierzei rynku z kamienicą Orsetti na pierwszym planie
Fig. 5. View of the Market Square frontage with the Orsetti tenement house in the foreground

Ryc. 6. Widok na kamienice przyrynkowe oraz studnie
Fig. 6. View of the Market tenement houses and wells

Inwentaryzacja starego miasta miała kilka odsłon już od międzywojnia, kiedy grupa studentów prof. Osińskiego wykonała pierwsze pomiary; później, w 1951 roku pomiary wykonywali uczniowie Szkoły Budownictwa z Jarosławia, wreszcie PKZ¹³. Jak widać, lata 50. to także okres wzmożonej dbałości o zachowanie zabudowy śródmiejskiej w należyłym stanie – prowadzone są prace inwentaryzacyjne z ramienia Politechniki Warszawskiej, które owocują kompletną dokumentacją śródmieścia w latach 1953-1955. Powstaje kolejne studium urbanistyczne¹⁴ – tym razem do szczegółowego planu zagospodarowania – wykonane w Zakładzie Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, opracowane przez Michała Witwickiego.

Nie sposób nie podkreślić wkładu w rozwój badań dotyczących Starego Miasta Jarosławia profesora Józefa Tomasza Frazika¹⁵ i stworzonego przezeń wraz z Marią Malanek *Katalogu Zabytków Sztuki*, uzupełnionego później przez Michała Witwickiego.

Na lata 60. przypada szeroko zakrojona akcja ratunkowa niszczonej dzielnicy staromiejskiej. Problemy z nośnością gruntu i zagrożenia zawaleniem niektórych cennych obiektów wymusiły działania zapobiegawcze, realizowane przez ekipę Przedsiębiorstwa Robót Górniczych z Bytomia pod kuratelą Feliksa Zalewskiego oraz Zbigniewa Strzeleckiego z krakowskiej AGH. W związku z zaistniałą potrzebą posiadania inwentaryzacji budynków zagrożonych zniszczeniem wykonano profesjonalne opracowania techniczne, obejmujące prócz inwentaryzacji plany wzmocnienia i napraw. Podczas realizacji zadań powstawały zbiorcze plansze z rzutami piwnic, pozwalające na szerzej zakrojone działania ratunkowe, z uwagi na istniejące połączenia pomiędzy piwnicami części sąsiadujących ze sobą kamienic. Wykonane inwentaryzacje dały pogląd na rozmiar podziemnej części miasta. Skala podziemi – około 2,5 km piwnic i korytarzy – pozwala domniemywać o okresowym planie rozwoju miasta.

Na początku lat 70. powstał pomysł opracowania szczegółowego planu rewaloryzacji dzielnicy staromiejskiej, studium do planu zagospodarowania¹⁶ zostaje znowelizowane, a następnie przejęte przez zespół projektantów z PP PKZ w składzie: A. Piątek, J. Mach, W. Sobek, K. Brydak. Powstaje wieloaspektowa dokumentacja projektowa, zawierająca różnego rodzaju analizy i rozwiązania funkcjonalne, a także techniczne, obejmująca zakresem granice starego miasta. Zostają wyznaczone strefy ochrony bezpośredniej (ściśle centrum) oraz pośredniej (tereny śródmiejskie). Realizacja projektu wymogła kolejne badania, m.in. odkrywki archeologiczne w płaszczyźnie rynku oraz badania fundamentów obiektów wyburzonych z pierzei ryn-

sified care for preserving the old town buildings in good condition – there was inventory work conducted on behalf of the Warsaw Polytechnic, which resulted in a complete documentation of the downtown in the years 1953-1955. Another urban planning study was created – this time for the detailed development plan – made in Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej (Faculty of Polish Architecture at Warsaw Polytechnic), drawn up by Michał Witwicki.

One must emphasise the contribution of Professor Józef Tomasz Frazik to the development of research concerning the Old Town in Jarosław, and the Catalogue of Art Monuments created together with Maria Malanek, and supplemented later by Michał Witwicki.

The 1960s witnessed the extensive rescue operation in the gradually deteriorating old town. Problems with bearing capacity of the ground and the danger of collapse of some valuable buildings enforced preventive measures, realized by the team from Przedsiębiorstwo Robót Górniczych from Bytomia supervised by Feliks Zalewski and Zbigniew Strzelecki from the Academy of Mining and Engineering in Krakow. Because of the need for the inventory of the buildings in danger of collapse, professional technical studies were worked out which included, besides inventory, the plans of reinforcement and repair. During the realization of those tasks, some collective charts with projections of cellars were drawn up, allowing for wider-scale rescue work by using of the existing connections between the cellars of neighbouring tenement houses. The conducted inventories shed light on the size of the underground part of the town. The scale of the subterranean cellars and corridors, measuring approximately 2.5 km, seems to imply a periodic plan of town development.

At the beginning of the 1970s, an idea was formed to prepare a detailed plan of revalorisation of the old town; the study for the development plan was modernised and then taken over by a team of designers from PP PKZ including: A. Piątek, J. Mach, W. Sobek, K. Brydak. Multi-aspect project documentation was created, which included all types of analyses and functional or technical solutions and referred to the area of the old town. The zones of direct protection (the very centre) and indirect protection (old town area) were defined. Realisation of the project enforced more research e.g. archaeological excavations in the plane of the market place and the examination of foundations of the demolished constructions in the market square frontage. The methodical detailed site plan and revalorization plan of Jarosław were very modern conservation studies which indicat-

ku. Opracowany w sposób metodyczny miejscowy plan szczegółowy i rewaloryzacji miasta Jarosławia był nowoczesnym opracowaniem konserwatorskim podającym programowo główne kierunki ochrony i opieki nad zespołem starego miasta. Zawarte w nim postulaty konserwatorskie nie zostały uwzględnione w pracach rewaloryzacyjnych miasta, choć wiele z nich nic nie straciło na aktualności.

W zakresie tematyki jarosławskiej kamienicy mieszczańskiej mieszczą się również jej wnętrza – tym tematem zajęła się Janina Olszewska. Jej publikacje¹⁷ na łamach „Rocznika Przemyskiego” czy „Roczników Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia” stanowią kompendium wiedzy na temat wyposażenia pomieszczeń mieszkalnych. Autorka nakreśla ramowy program kamienicy mieszczańskiej, rozwija temat odkrytych polichromii w kamienicach z XVI i XVII wieku, przywołuje charakterystyczne elementy wyposażenia i przedmioty codziennego użytku.

Jarosławskim rynkiem i kamienicami zajmuje się także Marek Gosztyła w publikacji dotyczącej Jarosławia, jarosławskiego rynku i kamienic¹⁸. W rzeczowy i zwięzły sposób opisuje historię miasta, przytaczając rozliczne materiały źródłowe, przeprowadza charakterystykę układu przestrzennego miasta i jego rozwoju.

Duży udział w gromadzeniu informacji i ich porządkowaniu ma działalność Michała Proksy i jego publikacji dotyczących Jarosławia, z których najważniejszą jest *Przewodnik po zespole akt miasta Jarosławia*¹⁹. Publikacja zawiera zarys historii miasta, odwołując się do konkretnych źródeł, a także listy grupujące poszczególne dokumenty w przejrzysty sposób, z podanymi sygnaturami umożliwiającymi poruszanie się po aktach. Inną istotną publikacją autora jest przywilej Anny ze Stemberku, księżnej Ostrogskiej²⁰.

Wśród istniejących opracowań dotyczących miasta oraz kamienic należy również wyróżnić przewodnik Mieczysława Orłowicza²¹, choć nie traktuje on bezpośrednio o zabudowie mieszczałskiej – autor skupia się raczej na nakreśleniu historii miasta.

Tematyką jarosławskich zabytków, a w szczególności kamienic, zajmowała się także Janina Starzewska, pracująca w zespole PP PKZ, prowadząc badania architektoniczne kamienic i sporządzając dokumentację konserwatorską²². W swoim artykule przedstawia w zwięzły sposób historię przeprowadzonych do tej pory badań, przedstawia wyniki analiz, streszcza ważniejsze odkrycia dokonane podczas badań.

Wśród osób zajmujących się badaniami kamienic należy wymienić również Zofię Kostkę-Bień-

ed the main directions of protection and preservation for the old town. The conservation guidelines included there were not considered during the revalorization work in the town, though many of them lost none of their relevance.

The interiors of the tenement house are also included in the subject range of the tenement itself – that topic was dealt with by Janina Olszewska. Her publications in the *Przemysł Annal* or the *Annals of the Association of Enthusiasts of Jarosław* are a compendium of knowledge concerning the furnishings of living quarters. The author sketched the outline of a bourgeois tenement house, developed the topic of polychromes discovered in the tenements from the 16th and 17th century, and described the characteristic pieces of furniture or objects of everyday use.

The market square and tenement houses in Jarosław were also the issue addressed by Marek Gosztyła in his publication on that subject. Briefly and concretely he described the history of the town quoting various source materials, and characterised the spatial layout of the town and its development.

The work of Michał Proksa and his publications on Jarosław, the most significant of which is *Przewodnik po zespole akt miasta Jarosławia*, have greatly helped in collecting and ordering information. The book includes the outline of the town history with references to concrete sources, and lists which group particular documents in a clear way, with added signature numbers enabling the reader to search through the files. Another important publication by the same author is the privilege of Anna of Stemberk, Duchess Ostrogska.

Among the existing monographs concerning the town and its tenement houses, one must also list the guidebook by Mieczysław Orłowicz even though it does not directly refer to bourgeois residences, since the author is more concentrated on sketching the town history.

Janina Starzewska also researched the issue of Jarosław monuments, and particularly tenement houses, while working in the PP PKZ team, conducting architectonic research and collecting conservation documentation. In her article she briefly presented the history of the research conducted so far, the obtained analyses results and summarized the more important discoveries made during the research.

Zofia Kostka-Bieńkowska, Krystyna Kieferling, Teresa Piekarczyk, Halina Jurjewicz, or Wojciech Sobocki should also be named among those conducting research on tenement houses. In her publication *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej* (Jarosław in the Times of Anna Ostrogska) K. Kieferling, the well-known researcher of Jarosław history, drew the pic-

kowską, Krystynę Kieferling, Teresę Piekarcz, Halinę Jurjewicz czy Wojciecha Sobockiego. W publikacji *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej* znana badaczka historii Jarosławia K. Kieferling kreśli obraz miasta od końca XVI wieku do lat 30. XVII stulecia. Badania swoje przedstawia w oparciu o przeprowadzoną bardzo wnikliwie kwerendę w wielu archiwach w Polsce. Praca ta daje nowy pogląd na rozplanowanie miasta w badanym okresie oraz genezę i ukształtowanie kamienic. Z wielką starannością opisuje wystrój wnętrz kamienic. Publikacja K. Kieferling stanowi istotny wkład w rozwój badań nad kamienicą jarosławską²³.

3. Podsumowanie

Z przytoczonych wyżej rozważań wynika, że tematyka zabytkowych kamienic jarosławskich była podejmowana przez badaczy wielokrotnie. Trzeba jednak przyznać, że temat nie został wyczerpany – istnieje jeszcze sporo luk w opracowaniach mających na celu określenie pochodzenia kamienicy wiatowej. Brakuje badań typologicznych w odniesieniu do kamienic europejskich, jednoznacznego ustalenia pochodzenia tego typu zabudowy mieszczańskiej. Prowadzone badania w latach 50. i 60. XX wieku wymagają weryfikacji i aktualizacji w oparciu o współczesne narzędzia badawcze.

Dla uzyskania szerszego poglądu konieczna wydaje się kompleksowa analiza kamienicy jarosławskiej i jej układu przestrzennego na tle rozwoju modelu kamienicy mieszczańskiej. Ponieważ czynniki kulturowe miały zasadniczy wpływ na wygląd budownictwa mieszczańskiego, istotne wydaje się również porównanie kamienic przynależnych do różnych części Europy i Azji.

Przeprowadzane badania będą miały na celu próbę usytuowania typu kamienicy wiatowej na tle innych powstających w tym samym okresie, lecz w innych warunkach oraz uzupełnienie aktualnego stanu wiedzy dotyczącego zagadnienia kamienicy jarosławskiej.

ture of the town from the end of the 16th century until the 30s of the 17th century. She presented her findings against the background of a thoroughly conducted preliminary survey of numerous Polish archives. The work sheds new light on the town planning in the given period and the origin and forming of tenement houses, while describing their interior decoration with great attention to detail. The book by K. Kieferling is a significant contribution to the development of research on the Jarosław tenement house.

3. Conclusion

The above mentioned considerations clearly show that the subject of historic tenement houses in Jarosław has been repeatedly investigated by scientists. It must be admitted, however, that the issue has been by no means exhausted – there are still numerous gaps in the studies intended to define the origins of the tenement house with the inner courtyard. There are insufficient typological surveys referring to European tenement houses, and a lack of unanimous definition of the origin of that type or bourgeois dwelling places. The research conducted in the 1950s and 1960s requires verification and actualization on the basis of current research methods.

A complex analysis of the Jarosław tenement house and its spatial layout against the model of the bourgeois tenement development seems necessary in order to obtain a wider perspective. Since cultural factors had a vital influence on the appearance of bourgeois housing, the comparison of tenement houses from various areas of Europe and Asia also seems essential.

The conducted research will attempt to place the type of the tenement house with an inner courtyard against the background of others, erected in the same period but in different conditions, and to supplement the existing state of knowledge concerning the issue of the Jarosław tenement house.

¹ Jako pierwszy określenia ‘wiata’ w odniesieniu do pomieszczenia kamienicy użył Jan Sas Zubrzycki (w: J.S. Zubrzycki, *Miasto Jarosław i jego zabytki*, Komisja Historii Sztuki Akademii Umiejętności, Kraków 1903).

² M.in. artykuły znajdujące się w „Rocznikach Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia” (dalej cyt. RSMJ) z lat: 1961, 1963/64, 1966, 1967/68, 1969/70/71.

³ F. Siarczyński, (ks.), *Wiadomość historyczna i statystyczna o mieście Jarosławiu*, Lwów 1826.

⁴ J.S. Zubrzycki, *Miasto Jarosław i jego zabytki*, Komisja Historii Sztuki Akademii Umiejętności, Kraków 1903.

⁵ W. Łuszczkiewicz, *Sprawozdania KHS*, Tom III, s. V, rok 1887.

⁶ A. Wondaś, *Szkice do dziejów miasta Jarosławia*, T. I. *Upadek Jarosławia pod rządami austriackimi 1773-1818*, Jarosław 1934; a następnie T. II (1936) i *Szkic uzupełniający* (1938).

⁷ Kazimierz Gottfried zajmował się badaniami historii miasta, uczestniczył również w pracach nad studium histo-

- ryczno-urbanistycznym z 1954 roku, o czym mowa w dalszej części opracowania; opublikował serię artykułów w „Rocznikach Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia”, najbardziej istotną z punktu widzenia badań jest publikacja *Topografia dawnego Jarosławia*, RSMJ, T. XII.
- ⁸ W. Dayczak, *Domy podcieniowe w Jarosławiu*, RSMJ, T. I.
- ⁹ M. Dayczak, *Kamienica mieszczańska w Jarosławiu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, Nr 1, Rok XVIII, Warszawa 1956; jest to streszczenie pracy magisterskiej napisanej na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1955.
- ¹⁰ J. Vogtman, *Adaptacja zabytkowych domów mieszkalnych*, Warszawa 1953 (za: M. Dayczak, *Kamienica mieszczańska w Jarosławiu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, Nr 1, Rok XVIII, Warszawa 1956).
- ¹¹ M. Dayczak, *Kamienica mieszczańska w Jarosławiu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, Nr 1, Rok XVIII, Warszawa 1956.
- ¹² M. Borowiejska-Birkenmajerowa, K. Gottfried, T. Zagrodzki, *Studium historyczno-urbanistyczne do zagospodarowania przestrzennego miasta Jarosławia*. Opracowanie PP Pracowni Konserwacji Zabytków, Warszawa 1954.
- ¹³ Za: M. Dayczak, *Kamienica mieszczańska w Jarosławiu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, Nr 1, Rok XVIII, Warszawa 1956.
- ¹⁴ M. Witwicki, *Studium Historyczno-Urbanistyczne do szczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy staromiejskiej w Jarosławiu*, wykonane w Zakładzie Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1956.
- ¹⁵ J. Frazik, M. Malanek, *Katalog Zabytków Sztuki, Województwo rzeszowskie, Powiat Jarosławski*, opracowanie wykonane w ramach prac Zespołu Dokumentacji Naukowej przy katedrze Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1959.
- ¹⁶ M. Borowiejska-Birkenmajerowa, K. Gottfried, T. Zagrodzki, *Studium historyczno-urbanistyczne do zagospodarowania przestrzennego miasta Jarosławia*. Opracowanie PP Pracowni Konserwacji Zabytków, Warszawa 1954; nowelizacja pod przewodnictwem M. Borowiejskiej-Birkenmajer z 1977 roku.
- ¹⁷ M.in.: *Malowidła ścienne w Wielkiej Izbie Kamienicy mieszczańskiej w Jarosławiu*, „Rocznik Przemyski”, T. 13, Przemysł 1970; *Wyposażenie wnętrza kamienicy mieszczańskiej w Jarosławiu w XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Przemyski”, T. 13, Przemysł 1970; *Szkic dziejów kamienicy Orsettich w Jarosławiu*, „Rocznik Przemyski”, T. 13, 1970.
- ¹⁸ M. Gosztyła, *Zabytkowy Rynek Jarosławski podstawowym ogniwem rozwoju miasta*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, T. XVII, Przemysł 2003.
- ¹⁹ M. Proksa, *Przewodnik po zespole akt miasta Jarosławia*, Przemysł 1994.
- ²⁰ Tenże, *Przywilej Anny ze Stemberku, księżnej Ostrogskiej wojewodziny Wołyńskiej, dla Jarosławia z 1 sierpnia 1630 roku*, Przemysł 1995.
- ²¹ M. Orłowicz, *Jarosław, jego przeszłość i zabytki*, Lwów – Warszawa 1921.
- ²² J. Starzewska w swoim artykule *Problemy badawcze zabytków Jarosławia*, RSMJ 1972-76, T. 6, podaje szczegółowy wykaz dokumentacji opracowanych w ramach PP PKZ.
- ²³ K. Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej. Szkice do portretu miasta i jego właścicielki (1594-1635)*, Przemysł 2008.

Streszczenie

Badania nad historią kamienicy jarosławskiej zostały podjęte na przełomie XIX i XX wieku. Znaczący postęp w badaniach odnotowuje się po II wojnie światowej. Wśród licznych badaczy należy wyróżnić M. Dayczak-Domanasiewicz, która podjęła się próby wyróżnienia trzech typów kamienic jarosławskich.

Pomimo upływu półwiecza nie kontynuowano badań tym zagadnieniem. Z perspektywy czasu rodzi się pytanie, czy wyszczególnione typy kamienic nie wymagają weryfikacji w oparciu o współczesne wyniki badań dotyczących kamienicy jarosławskiej oraz wyniki badań dotyczących zabudowy mieszczańskiej sąsiednich miast. Liczący się wkład w badania nad tym zagadnieniem mają specjaliści pracujący w PP PKZ, Pracowni Dokumentacji Zabytków w Jarosławiu, którzy opracowali dokumentacje naukowo-historyczne dla wielu domów mieszczańskich.

Praca, do której preliminaria badawcze zaprezentowano w niniejszym artykule, ma odpowiedzieć na te i inne pytania dotyczące przeszłości zabudowy mieszczańskiej Jarosławia.

Abstract

Research on the history of tenement houses in Jarosław started at the turn of the 19th and 20th century, but significant progress in the research could be noted after World War II. Among numerous scientists, the contribution of M. Dayczak-Domanasiewicz must be emphasised, as she undertook the task of distinguishing three types of tenement houses in Jarosław.

Although half a century passed, the research on that issue was not continued. From the time perspective, the question arises whether the distinguished types of tenement houses should not be verified on the basis of contemporary results of research concerning Jarosław tenement houses, as well as results of research concerning bourgeois houses in neighbouring cities. A significant contribution to the research on this issue has been made by the specialists employed in PP PKZ Landmark Documentation Bureau in Jarosław, who compiled scientific and historic documentation for many bourgeois houses.

The study, whose research preliminaries were presented in this article, is to answer the above and other queries concerning the past of bourgeois housing in Jarosław.